

ARAB XALIFALIGIDAN MUSTAQIL TOHIRIYLAR DAVLATINING AJRALIB CHIQISHI

Dilshod Ravshan o'g'li Sharopov
BuxDU Buxoro tarixi kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada IX asrda Arab xalifaligi tarkibidan ajralib chiqqan Tohiriylar davlatining ijtimoiy-siyosiy hayoti qisman yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tohiriylar, Abdumuhammad Talxa ibn Abdulloh, Sijiston, Xorun ar-Rashid, Tabariston, Jurjon, Ray, Kirmon, Xuroson.

SEPARATION OF THE INDEPENDENT STATE FROM THE ARAB KHALIFA

ABSTRACT

This article partially covers the socio-political life of the Tahirid state, which broke away from the Arab caliphate in the ninth century.

Keywords: Tahiris, Abdumuhammad Talha ibn Abdullah, Sijistan, Harun ar-Rashid, Tabaristan, Jurjan, Ray, Kerman, Khurasan.

KIRISH

IX-XIII asrlar - rivojlangan o'rta asrlar bo'lib, o'zbek xalqi davlatchiligi tarixida turli sulolalarning boshqaruv usullari va ma'muriy tizimiga xos qonuniyatlar hamda xususiyatlar rivoj topgan. Arab xalifaligi hududida mahalliy xalqning hukmron ma'murlar zulmiga qarshi qo'zg'olonlari avj olgach, xalifalik o'zlariga sodiq mahalliy zodagonlarni tobe' yerlarni boshqarishga jalb qila boshladilar. Shu munosabat bilan Xurosondagi Tohiriylar xonadoni kuchayadi. Sijiston (Seiston) hokimi Abdumuhammad Talxa ibn Abdulloh qo'lida Husayn va Tohir degan farzandlari Hirot viloyatidagi Bushanj shahrini boshqarishgan.

ASOSIY QISM

Ma'lumki, Xorun ar-Rashid (786-809) vafotidan keyin uning o'rniga katta o'g'li Amin xalifa bo'ldi. Xuroson noibi bo'lib turgan uning kichik o'g'li Abdulla (keyin Ma'mun laqabini olgan) hokimiyat uchun kurashda Tohir yordamidan foydalanadi. Tohir qo'mondonligida qo'shinlar Amin lashkarini tor-mor keltiradi. 813 - yili Ma'mun Bag'dodni egallagach, Tohirni sipahsolor etib iayinlaydi. 821- yilda esa Tohir Xuroson viloyatiga noib bo'ladi. 822 - yili Tohir o'ldirilgach, uning o'g'li Talxa (822-828) hokim bo'ldi. Undan keyin Tohirning ikkinchi o'g'li Abdulloh (824-844) taxtga o'tirdi. 833 - yili Ma'mun vafot etgach, Abdulla o'zini xalifalikdan mustaqil deb e'lon qildi.

Davlat poytaxti Marv (keyin Nishopur) bo'ldi. Tohiriylar davlatiga Tabariston, Jurjon, Ray, Kirmon, Xuroson, Seyiston, Movarounnahrning janubiy qismi kirgan.

Muhammad ibn Tohir (862-873) davrida o'g'iz turklari hujumiga qarshi Farova (hozirgi Qizilrvat yaqinida) va Dehiston (Mashhadi misriyon) qo'rg'onlari qurilib, Bohiriylar davlati hududlari mustahkamlandi.

Xalifa Ma'munga xizmatlari evaziga mulkka ega bo'lgan Somonxudotning nabiralari Nuh (Samarqand), Ahmad (Farg'ona), Yahyo (Chach va Istaravshan), Ilyos (Hirot)lar nomiga bo'lsa ham, tohiriylarga qaram edilar.

IX asr o'rtalarida aholining quyi tabaqasidan bo'lgan Safforiylar mavqei kuchayadi. Ya'qub ibn Lays va uning Amir, Tohir va Ali degan inilari 861 yilda Kirmon va Forsni qo'lga kiritadilar. 871- yilda xalifa Mo'tamid (870-892) Ya'qubni Balx va Tohariston hokimi etib tayinlash haqida yorliq jo'natadi. 873 - yilda Ya'qub Tohiriylar hukmdori Muhammad ibn Tohirning qo'shinlarini tor-mor keltirib, Tohiriylar davlatiga barham berdi. Tohiriylar sulolasi:

Tohir ibn Husayn (821-822);

Talha ibn Tohir (822-828);

Abdulloh ibn Tohir (830-844);

Tohir II ibn Abdulloh (844-862);

Muhammad ibn Tohir (862-873).

Siyosiy ma'muriy tizim. Tohiriylar abbosiylarga rasman irbe bo'lganlar. Amalda esa Xuroson va Movarounnahrni o'z tasarrufiga olgan mazkur davlat mustaqil edi. Tohir ibn Husaynning al-ma'mun oldida mavqei ustunligi boisidanB tohiriylarning alohida davlat sifatida mavjud bo'lishiga keng imkoniyatlar ochilgan edi.

Tohir ibn Husayn Xurosonga noib bo'lgunga qadar al-Jazira noibi, Bag'dod sipahsolori va Iroqdagi soliq majburiyatlarini yig'ish boshqaruvchisi sifatida davlat boshqaruvining tajribalarini egallagan edi. Albatta yuqoridagi lavozimlar va mansablar al-Ma'mun tomonidan topshirilganligiga shak-shubha yo'q.

Xuroson noibi bo'lgan Tohir ibn Husayn Nishopurni o'z qarorgohiga aylantirdi. Uning asosiy maqsadi davlatni mustaqil qilish edi. Xalifalikda siyosiy tizimning qonun-qoidalariga ko'ra Xuroson noibi jome' masjidida juma kunlari o'qiladigan xutbada Bag'dod xalifasi nomini tilga olishi shart bo'lgan. Qudratli noib esa o'z lavozimiga o'tishiga hali bir yil to'lmasdan xalifa nomini xutbadan olib tashlaydi. Shundan so'ng, Tohir ibn Husayn o'limining tez fursatda ro'y berishi xalifa ayg'oqchilari tomonidan amalga oshirilgan, deya shubha qilinadi. Bu voqea Bag'dod xalifasining o'z noiblari ustidan siyosiy hukmronligini mustahkam tutishga intilishdan dalolat berardi.

O'sha paytda Xuroson noibligiga quyidagi viloyatlar kirgan edi: Movarounnahr, Xorazm, Seyiston, Qo'histon, Kermon, Kumis, Tabariston va Jurjon. Har bir viloyat o'z navbatida bir necha ma'muriy birliklarga bo'lingan. Ular hajmiga ko'ra kichik va katta tumanlardan iborat edi.

Movarounnahrda Buxoro, Xorazm singari viloyatlar va mayda ma`muriy birliklar bo`lgan. Movarounnahrda jami 300 000 qishloq qayd qilinib, ular 30 dan oshiq ma`muriy birliklarni tashkil etgan.

Har bir ma`muriy birlikda qozi, pochta xizmati boshlig'i, xiroj yig'uvchisi va mu'avun boshlig'i bo`lgan. Ular o'z navbatida yirik ma`muriy birliklarning amaldorlariga bo'ysunganlar. Ba`zan amal sohiblarining soniga qarab ma`muriy birliklar katta yo kichik maydonga egaligini bilsa bo`ladi.

Abdulloh ibn Tohir o'z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida o'z harbiy qo'shinlari uchun maxsus ravishda qo'nimgoh (kazarma) inshoot ettirgan. Nishopurda joylashgan bu kazarma shadiyan nomini olgan. Aynan mana shu maxsus harbiy qismlardan u zarur paytda tez foydalana olar edi.

Ijtimoiy-iqtisodiy hayot. Tohiriylar davrida Movarounnahr va Xurosonda turli ijtimoiy toifa va qatlamlar mavjud edi. Ular jamiyatda o'z mavqei va o'rinlariga ega bo`lgan holda, mulk, martaba va mansablariga ko'ra bir-birlaridan farq qilganlar. Ijtimoiy tuzumda xalifaga yaqin noiblar, payg'ambar avlodlari-arab zodagonlari bilan yaqin munosabatda bo`lgan mahalliy mulk sohiblari xossanitashkil qilganlar. Raiyat orasida kashovarz, kishtukorkunanda, chorakor, barzigar singari ijtimoiy qatlamlar uchraydi. Yirik va mayda er egalari dehqon atamasi bilan atalgan. Xalifalik davrida iqta'dorlar xizmati evaziga er-mulk sohibi bo`lgan harbiy shaxslar va amaldorlar ham tilga olinadi. Qishloq jamoasining a'zolari-mayda er egalari xiroj va jizya to'lovchilarning asosiy qismini tashkil qilganlar. Ijaraga ishlovchilar akkorlar hisoblangan. Ijaraga beriladigan erlar-muzora`a deyilgan.

Abul-Abbos Abdulloh davrida zodagonlardan bo`lgan va o'z vatanini tashlab Makkaga ziyoratga borayotgan kambag'al kishilarga alohida g'amxo'rlik qilishgan. Bunday shaxslar "g'urbo" yoki "ibn sabil" nomida yuritilgan. Mahalliy xalqdan bo`lgan qadimiy aholi qatlami da'iflar ham asli zodagonlardan sanalib, bu paytda kambag'allashib qolgan edi. Bundan tashqari ular «ahl-i buyutot» nomida ham aytilgan.

Xalifaning buyruq va farmonlarini bajaruvchilar, unga tobe hukmdorlar sohib haros degan nomda aytilgan.

Abdulloh otasi maslahati bilan raiyatga nisbatan ancha mo'tadil siyosat yuritgan, chunki bu ularning bosh ko'tarishi va isyoniga to'siq bo'lardi.

Huquq. tohiriylarning islomlashtirish siyosatida mustahkam turganliklari manbalarda qayd qilingan. Ular islom peshvolariga tayangan holda davlatda huquqiy munosabatlarni rivojlantirganlar.

O'z mamlakatida tartib saqlanishini istagan Abdulloh har qanday isyon yoxud qo'zg'olonning oldini olishning eng muhim usuli soliq yiquvchilarning suiste'mollariga yo'l qo'ymaslikdadir, deb tushuntirdi. Xiroj va boshqa soliqlarning miqdorini kamaytirmagan bo'lsa-da, soliq yig'ishda turli jinoiy ishga qo'l urganlarni jazoladi. Amal va mansab egalari suiste'molliklarini oldini olish va davlat xazinasiga ziyon

etkazmaslik maqsadida u o'z qo'l ostidagi sodiq kishilar orasidan maxfiy ayg'oqchilarni tanlab, ularni xizmatidan foydalandi. Bunday maxfiy shaxslar joylarda hukmdorlarning yurish-turishi, har bir mansabdorning Abdulloh oldidagi majburiyatini qay darajada bajarishi xususida noibga etkazib turishgan. Hoh u shaxs viloyat hokimi bo'lsin yoki yirik dehqon bo'lsin, Abdullohning nazorati ostida edi.

XULOSA

Manbalarda yer-mulk munosabatlarida suv va sug'orish inshootlaridan foydalanish xususidagi qonunlar ishlab chiqilganligi va mazkur huquqiy qoidalarning shariatga asoslanishi haqida yozilgan. Qozi mayda mulk egasi yerida uy qurgan yirik zamindor o'rtasidagi nizo-janjalni yoki suv inshootlaridan foydalanishdagi munozarali masalalarni shariat qoidalari asosida hal qilgan.

Abdullohning buyrug'iga asosan qonunshunoslar suvdan foydalanish, sun'iy sug'orishdagi turli munozaralarni echish, sug'orish tizimi xususida «Kitob al kuniy» nomli qonunlar to'plamini tuzdilar.

REFERENCES

1. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi.-T.:Sharq, 2000.
2. Buniyatov Z.M. Gosudarstvo Xorezmshaxov Anushteginidov.-M.: Nauka, 1986.
3. Vamberi Herman. Buxoro yohud Movarounnahr tarixi.-T.:Adabiyot va san'at, 1990.
4. Jaloliddin Mirzo. Termiz Saljuqiylar davrida. O'zbekiston tarixi.-2001.-№1.-B 20-25
5. Karayev O. Gosudarstvo Karaxanidov.-Frunze: 1983.
6. Nabiyev A. Mustaqillik uchun kurash yohud parchalangan Turkiston tarixi.-T.,1998.
7. Narshahiy. Buxoro tarixi. «Meros».-T.: Kamalak, 1991.
8. Shoniyozov K.SH. Qang' davlati va qang'lilar.-T.: Fan,1990.
9. O'zbekiston tarixi. 1-qism.-T.: O'qituvchi, 1994.
10. Ochilov Alisher. "The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age." CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY 2.4 (2021): 42-47.
11. OCHILOV, Alisher. "JEWELRYC TRADITION IS A SOURCE OF STUDY OF BUKHARA HISTORY." Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi 1.1: 105-116.
12. Ochilov, A. T. "DATING OF THE ZAMANBABA CULTURE: ASSED ON ARCHAEOLOGICAL SOURCES." Theoretical & Applied Science 12 (2019): 589-591.
13. Очиллов, Алишер Тўлис Ўғли. "БУХОРО ВОҲАСИ ШАКЛЛАНИШИДА ЗАРАФШОН ДАРЁСИНИНГ ЎРНИ ВА ВОҲА ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯСИГА ДОИР АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР." *Scientific progress* 1.6 (2021): 933-938.
14. Ochilov A. Бухоро воҳасида олиб борилган илк археологик тадқиқотлар //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 4. – №. 4.